

Memlûk Askerî Teşkilatıyla İlgili Yapılmış Bazı Araştırmalara Dair

Some Researches Concerned with the Studies on the Military Organization of the Mamluks

Abdullah Mesut Ağır*
Batman Üniversitesi

Özet

Ordu teşkilatı Türk devletlerinin her zaman ihtimam gösterdikleri bir husus olmuştur. Çeşitli coğrafyalarda hüküm sürmüş ve muhtelif devletler kurmuş olan Türklerin, her zaman savaşmaya hazır, düzenli ve disiplinli askerleri mevcuttu. Bu işi daha sistemli yürütmek adına, bazı devletlerde askerî okulların bulunduğu ve sultanların bu kurumlara büyük ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Diğer devletler gibi, Ortadoğu'da etkin bir ağırlığı bulunan Memlûk Türk Devleti de ordu teşkilatına büyük önem vermiştir. Devletin temel kurumlarından birisi olan tibâk askeri okullarından nice kabiliyetli askerler ile devletin istikbaline yön verecek olan sultanlar, emirler ve bürokratlar yetişmiştir. Memlûkların devlet sistemi ve askeri teşkilat yapısı, orijinal niteliğinden dolayı doğulu batılı birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve bu alanda çeşitli kitap ve makale çalışmaları yapılmıştır. Biz bu çalışmada alana katkı sağlayan dikkate değer bazı araştırmacı ve bunların eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Memlûklar, Tibâk, Askerî Teşkilat.

Abstract

Military organization has always been a notable issue for the Turkish states in which they care. Turks, who reigned at different territories and found various states, had always regular and disciplined armies that were ready to battle. To conduct this deed more systematically, it is known that some of the Turkish states had military schools and sultans would show them great interest. As the other Turkish states did, Mamlûks, which had a remarkable importance at the Middle East, also made a point of the military organization. Many talented troops and future-oriented sultans, amirs and bureaucrats grew from the military schools (tibak) that was one of the main institution of the state. Due to its original characteristic, Mamluk military organization and structure of the state system has always engaged in attention of the researchers and various books and articles has been written at this study area. In this paper, we will try to introduce some of the considerable researchers and their studies which contributes to the area.

Key Words: Mamlûks, Tibâk, Military Organization.

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: amesut.agir@batman.edu.tr

Giriş

Siyasi ve idarî yapısıyla müstesna bir yere haiz olmasının yanında, hüküm sürdüğü 1250-1517 yılları arasında üstlendiği roller bakımından da kayda değer bir öneme sahip bulunan Memlûk Türk Devletinin askeri teşkilat yapısı bu sahada çalışan pek çok ilim adamının dikkatini çekmiş, konu ile ilgili olarak bir çok kitap, makale ve araştırma yazıları neşredilmiştir. Ordu teşkilatı, hemen her dönemde olduğu gibi, Ortaçağ dünyasında da, siyaset arenasında boy gösteren devletlerin en fazla ihtimam gösterdikleri unsurlardan idi. Genel itibarıyla bakıldığında, birbirine çağdaş olan devletlerin birbirleriyle geliştirmiş oldukları siyasi-ekonomik münasebetler, taraflar arasındaki etkileşim sürecini de beraberinde getirmekteydi. Bu da devletlerarasında gerek kurumlardaki bazı makamların gerekse de askeri teşkilata dair usul ve tekniklerin ictibasıyla sonuçlanıyordu. İdari ve askeri kadrolardaki benzerliklere rağmen, devletlerin gelişim süreçlerine göre, makamların taşıdıkları mahiyet, o devlet dâhilinde veya devletten devlete farklılıklar arz edebiliyordu. Örneğin, Memlûk Türk Devletinde emiri meclis ve emiri silâh makamlarının dönemlere bağlı olarak birbirlerine üstün oldukları olmuştur. Osmanlı devletinde çok önemli bir konumu olan vezir, Memlûklarda ise sade bir katip olarak karşımıza çıkmakta, ikincisinde kaim olan saltanat nâibi ise devletin sultandan sonra gelen en önemli bürokrati olarak yerini almaktaydı. Osmanlılardan elli sene önce kurulan Memlûklar, devletlerini tesis ederken askeri ve idari kadroların teşekkülünde Moğollar ve Selçuklulardan önemli ictibaslarla bulunmuşlardır (Uzunçarşılı, 1941: 294).

Ordu saflarında ilk kez memlûkların Abbâsiler tarafından istihdam edildiklerini biliyoruz. Bunların arasından sıvrılan ve yetenekleriyle ön plana çıkan bazı Türk komutanlar, devletin zayıf olduğu dönemlerde, vali olarak tayin edildikleri bölgelerde, bağımsızlıklarını ilan ederek çeşitli devletler kurarlarken, askeri teşkilat noktasında model olarak aldıkları Abbâsileri taklit ederek memlûk sistemini kendi devlet sistemlerine de başarıyla tatbik ettiler. Özellikle Tolunoğulları ve İhşidîler buna misal olarak gösterilebilir (Kızıltoprak, 2002: 613; Özkuyumcu, 2002: 10-15; Özkuyumcu, 2002: 60). Bunların dışında biz sonraki dönemlerde İslâm dünyasının mukadderatında çok önemli yeri olan olan Gazneliler ve bilhassa Selçuklular dönemlerinde de ordu saflarında memlûkların tasarruf edildiklerine tesadüf ediyoruz (Ayalon, 1996: 305-333). Aynı şekilde Eyyûbîler devrinde de askerî teşkilatta memlûklar büyük ehemmiyet taşımaktaydı. Zaten Eyyûbîlerin sonu da devlet dâhilinde kaim olan Bahrî Memlûkların elinden olacaktı (Northrup, 1998: 249). Ordu saflarında memlûklardan istifade edilmesi ve memlûk sisteminin devletlerdeki tatbikinin en müttekâmil ve mükemmel şeklinin ise Memlûk Devletinde vücut bulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bütünüyle bakıldığında en alt kademesinden en üst kademesine kadar Memlûk sisteminin devlet için avantajları olduğu gibi dezavantajları da görülmüyordu. Biz burada mevcut dezavantajlardan göze çarpan ikisine vurgu yapmak istiyoruz. Bunlardan birisi devlet dâhilinde süre gelen hizipleşmeye dayalı çekişmelerdi. Bu da doğal olarak iç çatışmalara zemin hazırlıyor ve devletin hassas süreçlerinde başına bela olabiliyordu. 15. yüzyılın sonuna doğru Mısır'a gitmiş olan Avrupalı seyyah Arnold Von Harff'in söylediği şu sözler ilgi çekicidir: "Savaş ülkeyle ilgili değildi, ülkenin sorunu da savaş değildi.

Ortada bir tek kapişma vardı: O da Memlûkların ve hizipleşmeden doğan grupların birbirleriyle olan mücadelesiydi.” Seyyahın bu sözü, o dönem Memlûk Devletinde *huşdaş*¹ grupları arasındaki mücadelelerin ne kadar yoğun olduğunun ve önem taşıdığına görülmesi açısından mühimdir (Irwin, 2003: 254). Memlûk sistemindeki istikrar, köle temininde düzenli devir daimin teminine de bağlı idi. Deşt-i Kıpçak, Kafkasya ve Gürcistan kölelerin temin edildiği başlıca bölgelerdi. Bahrîler zamanında askeri okullara alınan köleler yaşça küçük olduğu için bunlar kolaylıkla disipline edilebiliyor ve istenilen kıvamda yetiştiriliyorlardı. Ancak Çerkezler zamanında bu okullara yaşça daha büyük köleler alınmış, doğal olarak bunların disipline edilmesinde devlet çeşitli zafiyetler yaşamıştır. Bu durum da sistemin görünür ikinci handikabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistemde yaşanan bu zafiyet Memlûk Devletinin yıkılmasında da büyük bir etkiye sahip olacaktır (Ayalon, 1988: 226).

Memlûklar menşe itibarıyla asker kökenli olduklarından dolayı ordu teşkilatının devlet dâhilinde mühim bir rolü bulunmaktaydı. Tibâk (ya da Tabâk) denilen askeri okullar gerek idari kadrolara bürokrat yetiştirmek gerekse de ordu teşkilatının asker ihtiyacını temin etmek gibi bir misyon yüklenmişti². Farklılıklar arz etmesine karşın Selçuklulardaki Gulam ve Osmanlılardaki Peççik sistemi ile Tibâk'ın benzer yönleri bulunmaktaydı. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Memlûklarda da idari ve askeri kadroların maaşları iktâ gelirlerinden temin ediliyordu (Finer, 1999: 733). Bunlar göz önüne getirildiğinde biz devletin siyasi, idari ve ekonomik yapısını Memlûkların askeri teşkilatından bağımsız düşünemeyiz. Bu açıdan da Memlûkların askeri teşkilatının bilinmesi diğer memlûk müesseselerinin daha iyi anlaşılması açısından zaruridir. Diğer Türk-İslâm devletleriyle kıyaslandığında, devlet sistemi ve buna bağlı olarak şekillenen askeri teşkilatın pek çok farklılıklar arz ettiği de aşikârdır. Evlâd en-nâs dışında, ümerası alt kademededen üst kademeye kadar ağırlığı asker kökenli, yani memlûk çıkışlı olmasının yanında, istisnalar haricinde ekseriye sultanların da bu ümera arasından olması Memlûk Türk devletini hususi kılan özelliklerin başında gelir. Belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise Memlûk ordu teşkilatı ve buna temel teşkil eden Memlûk sisteminin karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır.³ Bu da geçmiş dönemlerde, ordu teşkilatına dair bazı terimlerin kimi oryantalistlerce farklı şekilde algılanmasına ve yanlışlığa düşmelerine sebebiyet vermiştir. Örneğin, David Ayalon tarafından önceki sultanların memlûkları şeklinde tanımlanan *Karânis*, Von Hammer tarafından *kursan* (korsanlar) şeklinde telaffuz edilmiş, bu tanımla Ayalon'un ciddi eleştirilerine maruz kalmıştır. Aynı araştırmacı, Poliak'ın da mevcut tanımında hatalı olduğunu, onun hatasının Popper'in Poliak'ı eleştiri yazısında ortaya konulduğunu naklederken Popper ise *Karânis*'i uzunca bir süre sultanların hizmetinde kalmış olup emirlik rütbesi almak için sırada olan memlûklar şeklinde tanımlamıştır. Bu yargısıyla Ayalon'un tanımlarını örtüşmektedir (Ayalon, 1954: 73).

¹ Memlûkun azatlık arkadaşı (David Ayalon, 1989, s. 241).

² Tibâk'lar ve buradaki yaşam hakkında detaylı bilgi için bkz. (Ayalon,1989, s. 221-228)

³ Steven Epstein'in deyişiyile 1300 yılında Memlûk Türk Devleti, diğer Türk-İslâm Devletleri arasında en güçlü ve sofistike olanıydı, bkz. (Steven Epstein, 2006, s. 118.).

Memlûk Askerî Teşkilatı Üzerine Yapılmış Olan Araştırmalar

Memlûk tarihinin ortaya çıkarılmasında istisnai bir yere sahip olan D. Ayalon'un devletin sistemi ve bilhassa askeri teşkilat üzerindeki çalışmaları dikkate değerdir. Ömrünün yaklaşık elli yıllık bir dönemini İslâm dünyasının merkezindeki geniş bir coğrafyada iktidar süren Memlûklar (köle askerler) üzerinde araştırmalara adayan Ayalon, bu alandaki birçok kitap ve makale çalışmasını ilim âleminin hizmetine sunarken, onun bu araştırmaları yeni bir inceleme alanının doğmasını sağladı. Bu suretle o, Memlûk Devletinin biçimsel özellikleri ve askerî yapısıyla ilgili geniş bir bilgi birikimini arkasında bırakmıştır. Memlûk Devlet sistemini konu edinen çalışması "L'esclavage du Mamelouk" (Memlûklarda Kölelik), 1951 yılında *Israel Oriental Society*'de yayınlanmıştır. Kölelik sistemi ile ilgili olan bu çalışma Samira Kortantamer tarafından 1988 yılında *Tarih İncelemeleri Dergisinin* dördüncü sayısında Türkçe çevirisiyle neşredilmiştir. Makalede köle tacirlerinden bahsedilirken, Memlûk kaynaklarında iz bırakmış bazı önemli tacirlerin isimlerine de yer verilir. Çalışmada aynı zamanda Memlûk askeri okulları olan *Tibâk'a*, bu okullarda verilen eğitime, Memlûkların fiyatlarına, tibâk içinde kariyerine başlayan bir memlûkun oradaki yaşamına, askeri okul dahilinde istihdam edilen personele, eğitimini tamamlayan memlûkların mezun olduktan sonra azat edilmelerine ve diploma almalarına, sultan memlûklarına, memlûkların kariyerlerine, memlûklar ile onu satın alan ve azat eden efendi (*üstâd*) arasındaki ilişkilere, memlûkların *huşdâşlarıyla* ile geliştirmiş oldukları ilişkilere ve memlûkların kölelik devresinden sonraki yaşamlarına ilişkin çok önemli bilgiler verilir (Ayalon, 1988: 211-247). Memlûk olgusuyla ilgili müellifin kayda değer bir diğer önemli araştırması *Der Islam*'da yayınlanan "Aspects of the Mamlûk Phenomenon" adlı çalışmasıdır. İslâm dünyasında Memlûk sisteminin öneminin vurgulandığı çalışmada tasarruf edilen memlûkların temin edildiği ülkelerin sınırları dört ana başlık altında tasnif edilir. Burada ayrıca Selçuklulara, Eyyûbîlere ve Türkmenlere ilişkin detaylar da yer alır (Ayalon, 1976: 196-225). Ayalon'un *Der Islam*'da çıkan bir diğer çalışması Memlûk devletindeki yardımcı kuvvetlerle ilgilidir (Ayalon, 1988: 13-37). *Journal of the Royal Asiatic Society*'de yayınlanan "The Mamlûks of the Seljuks: Islam's Military Might at the Crossroads" adlı çalışmada ise Selçukluların ordu teşkilatında istihdam edilen memlûklar hakkında bilgi verilir (Ayalon, 1996: 305-333; Amitai, 1999: 1-12).

Ayalon'un askerî teşkilat ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan birisi olan "*Studies on the Structure of the Mamluk Army I-II-III*" ise 1953-1954 yıllarında *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*' de ayrı ayrı üç kısım şeklinde, ekleriyle beraber, neşredilmiştir. Memlûk askeri teşkilatına dair çok kapsamlı bir araştırma özelliği taşıyan bu çalışmada Ayalon, ordu teşkilatına bağlı bulunan bürokratlardan, Mısır'da mevzilenen memlûk ordusunun yapısal özelliklerinden ve buna bağlı olan birimlerden, halka askerlerinden, devlet kademesinde vazifeli olan kalem erbaplarından bahsederken, dönemlere göre şekillenen ordu mevcutları hakkında da bilgiler vermeyi ihmal etmemiştir (Ayalon, 1953: 203-228; Ayalon, 1953: 448-476; Ayalon, 1954: 57-90). Çok sayıda Memlûk kaynağından istifade edilerek hazırlanmış olan bu kıymetli çalışma tarafımızca Türkçeye çevrilmiş ve kitap formatında düzenlenmiş olup,

şuan da Türk Tarih Kurumunda yayın aşamasındadır. Ayalon'un Memlûk Ordusundaki elit zümreyi konu edinen ve *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*'de neşredilmiş "The Muslim City and the Mamluk Military Aristocracy" (Ayalon, 1968: 311-329), *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*'da yayınlanmış olan ve İbn Haldun'un Memlûk sistemi ile ilgili görüşleriyle temellendirip devletin askeri teşkilatını değerlendirdiği "Mamlukiyyat A First Attempt to Evaluate the Mamluk Military System Ibn Khaldun's View of the Mamluk Phenomenon" (Ayalon, 1980: 321-349), *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*'de yayınlanan ve Memlûkların deniz kuvvetlerini mercek altına alıp bu süreçte Hristiyan Avrupa ve Müslümanlar arasında süre gelen savaşlara yer verdiği "The Mamluks and Naval Power: A Phase of the Struggle between Islam and Christian Europe" (Ayalon, 1967: 1-12), *The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis* armağan kitabında çıkan ve Osmanlıların Mısır'a hakimiyetlerinin ilk yılları esnasında Memlûk ordusunun durumu ve askeri teşkilat dahilindeki elit zümreyi ele aldığı "Mamluk Military Aristocracy during the First Years of the Ottoman Occupation of Egypt" (Ayalon, 1989: 413-432), *Journal of the Royal Asiatic Society*'de yayınlanan ve Bahrîler ve Çerkezler zamanında dönem dönem Mısır'da yaşanan veba salgınlarının Memlûk ordusu üzerindeki etkileri hakkında bilgi veren "The Plague and Its Effects upon the Mamluk Army" (Ayalon, 1946: 67-73); *War, Technology and Society in the Middle East*'de çıkan ve Memlûk sisteminin İslâm dünyasındaki yeri hakkında önemli bilgiler içeren "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam" (Ayalon, 1975: 44-58) adlı çalışmalarını da burada belirtmeliyiz. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*'de yayınlanan "The System of Payment in Mamlûk Military Society" adlı çalışma ise hususiyetle Memlûklara ödenen maaşlarla ilgili olup burada Memlûk ordu birimleri, dönem itibariyle dirhem ve dinar arasındaki değer farkı, Bahrîler döneminde Memlûklara yapılan ödemeler, Çerkezler dönemindeki *camekîye*, *nafaka*, emirlere verilen *nafaka*, emirlerin memlûklarına ödenen maaşlar, aynı olarak verilen *kisve*, et, kurbanlık koyunlar, hayvan yemi, at ve deve vb. ekonomik konular işlenir. Ayalon bu çalışmasında Vezir, Üstaddâr ve Nazır el-Hâss gibi bürokratlara ödenen maaşlarla ilgili olarak da bilgiler nakleder (Ayalon, 1957: 37). Memlûklarda binicilik, talim ve oynanan oyunları konu edinen "Notes on the Furuşsiyya Exercises and Games in the Mamluk Sultanate" adlı çalışması da askeri okullarda uygulanan talim metotları ve memlûkların rağbet ettikleri oyunlar hakkında bilgi içerir (Ayalon, 1961: 31-62). Ayalon'un Memlûk ordusunda kullanılan ateşli silahları tanıttığı kitabı *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Mediaeval Society* ilk olarak 1956 yılında yayınlanmış ve 1978 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. Kuşatma aletlerinden top ve mancınığın kullanımı, ateşli silah taşıyan piyadeler, Sultan el-Gavrî dönemindeki top döküm işlemleri, siyahi kölelerden ordu birimlerinde piyade olarak istifade edilmesi, Tumanbay'ın askeri teşkilat üzerindeki çabaları, ateşli silahlara karşı oluşan sosyo-psikolojik tepkiler eserdeki konu başlıklarından bazılarıdır (Ayalon, 1956: 3-9). Ayalon'un bu çalışması Robert Irwin tarafından *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*'de "Gunpowder and Firearms in the Mamlûk Sultanate" başlığı altında yeniden değerlendirilmiştir

(Irwin, 2004: 117-139). Bu yayınların dışında Ayalon, *Encyclopedia of Islam*'daki "Mamluk", "Halka", "Hassakiyye" maddelerinin de yazarıdır (Amitai, 1999: 1-12).

Ayalon tarafından yukarıda bahsi geçen *Studies on the Structure of the Mamluk Army* adlı çalışmada sık sık eleştirmesine rağmen, askeri teşkilatla ilgili olarak yer yer kendisine atıfta bulunduğu bir diğer önemli araştırmacı, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and the Lebanon 1250-1900* adlı eserin yazarı olan Abraham N. Poliak'tır. 1977 yılında neşredilen Poliak'ın bu eseri, Memlûk askeri teşkilatıyla ilgili muhtevaya sahipken, eserde yapılan bazı tanımlamalar Ayalon tarafından hatalı bulunmuştur. Aynı zamanda Poliak, *La Féodalité Islamique* adlı eserinde *ikta sistemi* hakkında verdiği malumatı yalnızca Memlûk kaynaklarına dayandırması sebebiyle John J. Donohue gibi bazı modern oryantalistlerce de eleştirilmiştir (Donohue, 2003: 229). Poliak'ın "Some Notes on the Feudal System of the Mamluks" adlı çalışması da Memlûk devlet sisteminin göze çarpan nitelikleri hakkında detaylı bilgi içermekte olup Haçlılar tarafından Suriye'ye getirilen batı feodalizminin Memlûk sistemiyle etkileşim sürecinin ele alındığı bölüm ilgi çekicidir (Poliak, 1937: 97-107).

R. Stephen Humphreys'in *Studia Islamica*'da yayınlanan Memlûk ordusunun ortaya çıkış sürecini değerlendirdiği "The Emergence of the Mamluk Army" adlı çalışması da gerek Memlûk devlet sistemine gerekse de askeri teşkilata dair verdiği bilgiler açısından ehemmiyet arz eder. Çalışma; Memlûk ordusuyla Eyyûbî ordularını kıyas meselesi ile başlar, dört ana alanda Memlûk ordusunun selefleri Eyyûbîlerden ayrıldığı hususu Humphreys tarafından maddeler halinde açıklanır. Memlûkların kuruluş sürecinden itibaren de Memlûk ordusunun gelişim ve değişim süreçleri çalışmada detaylı olarak ele alınır (Humphreys, 1977: 67-99).

Memlûk askerî teşkilatıyla ilgili diğer bir önemli araştırma Altan Çetin'in *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat* adlı çalışmasıdır. Eser doktora tez çalışması olarak 2002 yılında tamamlanmış, 2007 yılında kitap olarak basılmıştır. "Memlûk sisteminin tarihi gelişimi", "Memlûk sistemi", "Memlûk kara kuvvetleri", "Memlûk ordusunun yönetimi", "Memlûk devletinde askerlerin maaş ve ödemeleri", "Memlûk ordusunda kullanılan silahlar, kıyafetler, bayraklar ve armalar" ve "Memlûk ordusunda kullanılan hayvanlar" gibi konuların işlendiği kitap bu alanda çalışacak olan akademisyenlerin müracaat edebilecekleri önemli bir kaynak durumundadır (Çetin, 2007: 9,11). Çetin'in *Sosyal Araştırmalar Dergisi*'ndeki "Memlûkların Askerî Eğitimi" adlı makale çalışması da kayda değerdir. Makale, Mısır'a köle olarak getirilen memlûkların kariyerlerinin ilk başlangıç yeri olan *tibâk* askerî okulları ve onların buradaki eğitim devreleri hakkında da malumat nakleder (Çetin, 2003: 219-240). 2011 yılında Gazi Türkiyat dergisinde yayınlanan "Memlûk Devletinde Okçuluk" adlı çalışma ise tarih boyunca Türklerin ayrılmaz bir parçası olan ok ve yay silahının Memlûk askeri teşkilatındaki yeri ve öneminin görülmesi açısından ehemmiyet arz eder (Çetin, 2011: 67-86).

Ulrich Haarmann'ın, *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*'de yayınlanan "The Son's of Mamluks as Fief Holders in Late Medieval Age" adlı çalışması da Memlûk devlet sisteminin önemli unsurlarından olan ikinci nesil memlûklar (evlâd en-nâs) ve bunların iktaları hakkında detaylı bilgi sunarken, ilaveten Memlûk ordusunun temel taşları olan sultan memlûkları,

halka askerleri (ecnâd el-halka) ve askeri teşkilatın diğer birimlerine dair bazı önemli verilere yine burada tesadüf etmek mümkündür (Haarmann, 1984: 141-168).

Halka askerleri hakkında yapılmış diğer kayda değer araştırma, Amalia Levanoni tarafından *Mamlûk Studies Review*'da yayınlanmış olan "The Halqah in the Mamluk Army: Why was it not Dissolved When it reached its Nadir" adlı çalışmadır (Levanoni, 2011: 37-65). Halka askerlerinin devlet dâhilindeki yeri ve önemi, Bahrî ve Çerkezler dönemindeki halka grupları, bunların sahip oldukları iktalar ve devletin başlangıcından sonuna değin ordu saflarında çok etkin bir konuma sahip bulunan bu askerlerin durumları detaylı bir şekilde çalışmada ele alınır. Levanoni'nin *International Journal of Middle East Studies*'de yer alan "The Mamlûk Conception of the Sultanate" adlı makalesi de Memlûk ordusuna ilişkin çeşitli detaylara yer vermesi sebebiyle önemlidir (Levanoni, 1994: 373-392). Levanoni'nin dikkate değer bir diğer önemli çalışması Michael Winter'a armağan kitabında çıkan "*Awlâd al-nâs* in the Mamluk Army during the Bahri Period" adlı bölüm yazısıdır. Bu çalışmada yazar, Memlûk ordusundaki ikinci nesil memlûklar ve onların askeri teşkilat dahilindeki durumlarını değerlendirmiştir (Levanoni, 2006: 96-105).

Bu alanda hazırlanmış kayda değer çalışmalardan birisi de Nicole David'in 2011 yılında neşredilmiş *Late Mamlûk Military Equipment* adlı kitabıdır (David, 2011). Eser için yazılmış bir tanıtım metninde bunun kesinlikle tarihi silahların tanıtıldığı bir kitap olmadığı, referans olan kaynakları ve arkeolojik verileriyle bu kitabın Avrupa'dan Orta Asya ve ötesine uzanan güzel bir arkeolojik çalışma olduğu hususu üzerine vurgu yapılmıştır. Sekiz bölümden oluşan kitap tarihsel bir girişle başlar. Eser, savaşanlar ve bunların kullandıkları silahlar üzerinde bilgiler verir ve bilhassa 1260'tan sonra Moğolların Memlûklar üzerinde askeri bağlamda bırakmış olduğu etkiler üzerinde durulur. Başka bir deyişle, Memlûk ordusunun şekillenmesinde Asya etkisi, tarihsel arka plan da işin içine katılarak, David tarafından tahlil edilir.⁴

James Waterson tarafından 2007 yılında neşredilen *The Knights of Islam: The War of the Mamluks* adlı üç yüz dört sayfadan oluşan eser aynı şekilde gerek Memlûk askeri teşkilatı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmesi gerekse de Memlûkların girişmiş oldukları siyasal mücadelelere ilişkin detaylar arz etmesi açısından önemlidir. Bilhassa Haçlılar ve Moğollarla yapılan savaşlar kitapta önemli bir yer tutar. Memlûkların eğitimi hakkında da bilgi veren Waterson, *Furusiye* (askeri eğitim, binicilik ve silah dersleri) meselesine de değinir (Waterson, 2007).

Christopher Leslie Brown ve Philip D. Morgan'un editörlüğünü yaptığı *Arming Slaves: From Classical Times to Modern Age*' yayınlanan "The Mamlûk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World" adlı bölüm yazısında Reuven Amitai İslâm dünyasında askeri köleliğin menşei, gelişimi ve ortadan kalkışını, Memlûk devletini de işin içine katmak suretiyle, değerlendirir (Amitai, 2006: 40-79).

⁴ <http://remmm.revues.org/7972>.

Memlûkların askeri eğitimi ile ilgili bir diğer önemli çalışma Hassanein Rabie'nin "The Training of the Mamluk Faris" adlı makalesidir. 1975 yılında *War, Technonolgy and Society in the Middle Ages* dergisinde yayınlanan makale, sultan memlûklarının eğitildiği tibâklardaki hayatı ve bilhassa da süvarilerin eğitim sürecini, okçuluk eğitimini ve atış talimlerini vb. konu edinir (Rabie, 1975: 153-163).

Jo Van Steenbergin'in Sultan Kalavun döneminden Çerkezlerin başlangıç yılı olan 1382 yılına kadar sınırlandırdığı Memlûk sistemini konu edinen ve 2013'de *Jesho* (Journal of Economic and Social History of the Orient)'de yayınlanan "The Mamluk Sultanate as a Military Patronage State: Household Politics and the Case of Qalâwûnîd Bayt (1279-1382)" adlı çalışması da Memlûk ordusuna ilişkin kısmi detayların yer aldığı bir araştırma olması yönüyle kayda değerdir (Steenbergen, 2013: 189-217).

Bir sultan dönemini konu edinen bazı biyografi çalışmalarında da Memlûk ordusunun yapısı ve durumu hakkında bilgi veren bölümlere tesadüf etmek mümkündür. Bunlardan birisi olan Linda Northrup'un Sultan Kalavun'un hayatının ele alındığı *From Slave to Sultan: The Career of al-Mansûr Qalâwûn and the Consolidation of the Mamlûk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H/1279-1290 A.D.)* adlı biyografi çalışmasının sekizinci bölümü Memlûk sistemi ve devletin ordu yapısına ayrılmış olup, Memlûk ordusu, Memlûk sistemi, sultan, huşdâşiye, sultan memlûkları, emirlerin birlikleri, halka askerleri ve diğer askeri birimler şeklindeki alt başlıklar halinde devletin askeri teşkilatı incelemeye tabi tutulur (Northrup, 1998: 10). Amalia Levanoni'nin en-Nâsir Muhammed'in üçüncü saltanat devresini konu edindiği biyografi eseri olan *A Turning Point in Mamlûk History: The Third Reign of al-Nâsir Muhammad ibn Qalâwûn*'da Memlûk sistemi ve memlûkların eğitimi, yükselmesi, ikinci nesil memlûklar, memlûk olmayanların askere alınması ve iktalar ile ilgili bilgilerin verildiği iki bölüm mevcuttur. Eserde halka askerleri hakkında da bilgiler verilir (Levanoni, 1995: 5-73). Şehabeddin Tekindağ'ın Sultan Berkûk'un hayatını ele aldığı *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı* adlı eserinde adı geçen sultan döneminin siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri olayları detaylı bir şekilde incelenir. Eserin *İdari Teşkilat* başlıklı bölümünde ordu teşkilatı ve buna bağlı olarak sultan memlûkları, iktalı askerler, emirlerin memlûkları, yardımcı kuvvetler, Arap askerleri, Türkmen askerleri, harp sanatı, esliha ve askeri elbiseler gibi konular işlenmiştir (Tekindağ, 1961: 151-162).

Memlûk feodalizmi ve devletin siyasi, ekonomik ve askeri örgütlenmesi ile ilgili olarak bahsedilmesi gereken bir diğer önemli çalışma E. Ashtor tarafından 1976 yılında Londra'da yayınlanmış olan *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages* adlı eserdir. 8 bölümden müteşekkil olan eserin son bölümü, Memlûklar bahsine ayrılmış olup, bu kısım elli üç sayfadan oluşmaktadır. İktisadi ağırlıklı olmasına karşın bölümün ilk sayfaları Memlûk sistemiyle ilgili kısmi malumat nakletmektedir (Ashtor, 1976: 280-333).

Shai Har El'in Ortadoğu'da hakimiyet adına 1485-1491 Memlûk-Osmanlı çekişmelerini ve siyasi mücadelelerini konu edindiği *Struggle for Domination in the Middle East: The Otoman-Mamlûk War 1485-1491* adlı eseri de Memlûk askerî teşkilatı ile ilgili bazı detayları içermesi sebebiyle önemlidir. Güneydoğu

Anadolu'da Memlûk politikasının ele alındığı birinci bölümde Memlûkların sınır boylarındaki ordu teşkilatı ve Memlûk ordusunun gerilemeye başladığı süreç değerlendirilir. Sonraki bölümlerde ise Ortadoğu hâkimiyeti için Memlûkların Osmanlı Devleti ile giriştiği savaşlar konu edilir (Har El, 1995: 7,9).

Wan Kamal Mujani'nin Çerkez Memlûkları döneminde Memlûk ordusunun giderlerini incelediği "The Expenses of Mamluk Army during the Burji Period" adlı makalesi de kayda değerdir. Bu çalışmada Mujani, devletin ordu teşkilatı için yüksek miktarlara varan harcamalarının Memlûk ekonomisine olan etkisinden bahseder. Özellikle ortadan kalkışından yarım asır öncesinden itibaren Memlûklarda askeri giderler oldukça artmış, ülkelerini savunmak ve ordu gelirlerini finanse etmek adına da sultanlar sert mali tedbirlere başvurmuşlardır. Doğal olarak bu durumdan devlet ekonomisi de olumsuz yönde etkilenmiştir. Yazarın bu çalışması, *Advances in Natural and Applied Sciences*'da yayınlanmıştır (Mujani, 2012: 303-309).

Sonuç

Uzunca bir süre Mısır ve Suriye'nin mukadderatında önemli bir rol oynayan ve Ortadoğu'da etkin bir ağırlığa sahip olan Memlûklar, kendi dönem koşullarında gelişmiş bir ordu ve devlet teşkilatına sahipti. Devletteki kıdem sistemi ve askeri teşkilatın karmaşık yapısı, bu alanda çalışan araştırmacıların her zaman ilgisini çekmiş, sonuç olarak da Memlûk askeri teşkilatı ve devlet sistemi ile ilgili olarak birçok müstakil eser ve makale çalışmaları yapılmıştır. Aynı zamanda bazı biyografi ve Memlûkları konu edinen eserlerde de askeri teşkilata ilişkin detayların araştırmacılarca işlendiği görülür. Buraya kadar biz, bu alanda yapılmış olan dikkate değer ve önde gelen bazı çalışmaları tanıtmaya çalıştık. Devletin askeri teşkilatı ile ilgili olarak daha birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür.

Kaynakça

- Amitai, R. (2006). The Mamlûk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World. *Arming Slaves: From Classical Times to Modern Age*, ed. Christopher Leslie Brown and Philip D. Morgan, Yale, 40-79.
- Amitai, R. (1999). David Ayalon, 1914-1998. *Mamlûk Studies Review*, III, 1-12.
- Ashtor, E. (1976). *Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*. Londra.
- Aterson, J. (2007). *The Knights of Islam: The War of the Mamluks*. Greenhill.
- Ayalon D. (1956). *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Mediaeval Society*.
- Ayalon D. (1988). Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, çev. Samira Kortantamer, IV, 211-247.

- Ayalon D. (1953, 1953, 1954). Studies on the Structure of the Mamluk Army I. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 15(2), 203-228; Studies on the Structure of the Mamluk Army II. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 15(3), 448-476; Studies on the Structure of the Mamluk Army III. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 16(1), 57-90.
- Ayalon D. (1968). The Muslim City and the Mamluk Military Aristocracy. *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, 2(14), 311-329.
- Ayalon D. (1980). Mamlukiyyat A First Attempt to Evaluate the Mamluk Military System Ibn Khaldun's View of the Mamluk Phenomenon. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 2, 321-349.
- Ayalon D. (1980). The Auxiliary Forces of the Mamluk Sultanate. *Der Islam*, Ixv, 13-37.
- Ayalon D. (1967). The Mamluks and Naval Power: A Phase of the Struggle between Islam and Christian Europe. *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, 1(8), 1-12.
- Ayalon D. (1957). The System of Payment in Mamlûk Military Society. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1(1), 37-65.
- Ayalon D. (1989). Mamluk Military Aristocracy during the First Years of the Ottoman Occupation of Egypt. *The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis*, ed. Clifford Edmund Bosworth, 413-432.
- Ayalon D. (1946). The Plague and Its Effects upon the Mamluk Army. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 67-73.
- Ayalon D. (1975). Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam. *War, Technology and Society in the Middle East*, 44-58.
- Ayalon D. (1996). The Mamlûks of the Seljuks: Islam's Military Might at the Crossroads. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 6(3), 305-333.
- Ayalon D. (1961). Notes on the Furusiyya Exercises and Games in the Mamluk Sultanate. *Scripta Hierosolymitana* 9, 31-62.
- Çetin, A. (2007). *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, İstanbul.
- Çetin, A. (2003). Memlûk Askerinin Eğitimi. *TSA*, 7(2), s. 219-240.
- Çetin, A. (2011). Memlûk Devletinde Okçuluk. *Gazi Türkiyat*, 9, 67-86.
- David, N. (2011). *Late Mamlûk Military Equipment*, Damas.
- Donohue, J. J. (2003). *The Buwayhid Dynasty in Iraq*, Brill.
- Epstein, S. (2006). *Purity Lost: Transgressing Boundaries in the Eastern Mediterranean, 1000-1400*, Hopkins University Press, Baltimore.
- Finer, S. E. (1999). *The History of the Government: The Intermediate Ages*, New York.
- Haarmann, U. (1984). The Son's of Mamluks as fief Holders in Late Medieval Age. *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Halidî (Beirut), 141-168.

- Har el, Shai (1995). *Struggle for Domination in the Middle East: The Otoman-Mamlûk War 1485-1491* Brill.
- Hassanein, R. (1975). The Training of the Mamluk Faris. *War, Technonolgy and Society in the Middle Ages*, ed. V.J. Parry – M.E. Yapp, Londra, 153-163.
- Humphreys, R. S. (1977). The Emergence of the Mamluk Army. *Studia Islamica*, 46, 67-99.
- Irwin, R. (2003). Tribal Feuding and Mamluk Factions in Medieval Syria. *Texts, Documents and Artefacts Islamic Studies in Honour of D.S.Richards*, ed. Chase F. Robinson, Leiden, 251-265.
- Irwin, R. (2004). Gunpowder and Firearms in the Mamlûk Sultanate. *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. M. Winter ve A. Levanoni. Leiden: Brill, 117-139.
- Kızıltoprak, S. (2002). Memlûk Sistemi. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., 5, 610-638, Ankara.
- Levanoni, A. (2011). The Halqah in the Mamluk Army: Why was it not Dissolved When it reached its Nadir. *Mamlûk Studies Review*, 15, 37-65.
- Levanoni, A. (1995). *A Turning Point in Mamlûk History: The Third Reign of al-Nâsir Muhammad ibn Qalâwûn*, New York.
- Levanoni, A. (1994). The Mamlûk Conception of the Sultanate. *International Journal of Middle East Studies*, 26(3), 373-392.
- Levanoni, A. (2006). Awlād al-nās in the Mamluk Army during the Bahri Period. *Mamluks and Ottomans: Studies in honour of Michael Winter*, ed. David J. Wasserstein and Ami Ayalon, Londra ve New York, 96–105.
- Mujani, W. K. (2012). The Expenses of Mamluk Army during the Burji Period. *Advances in Natural and Applied Sciences*, 303-309.
- Northrup, L. (1998). *From Slave to Sultan: The Career of al-Mansûr Qalâwûn and the Consolidation of the Mamlûk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H/1279-1290 A.D.)*, Stuttgart.
- Northrup, L. (1998). The Bahrî Mamlûk Sultanate 1250-1390. *The Cambridge History of Egypt*, Ed.: M. W. Daly, Carl F. Petry, New York 1998, 242-289.
- Özkuyumcu, N. (2002). Tolunoğulları. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay.,5,10-59, Ankara
- Özkuyumcu, N. (2002). İhşîdîler. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., 5,60-101, Ankara
- Poliak, A.N. (1937). Some Notes on the Feudal System of the Mamluks. *JRAS*, 97-107.
- Steenbergen, J. V. (2013). The Mamluk Sultanate as a Military Patronage State: Household Politics and the Case of Qalâwûnîd Bayt (1279-1382). *Jesho*, 56 (2013), 189-217.
- Tekindağ, Ş. (1961). *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1941). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, T.T.K. yay., İstanbul.